

Мурашкевич Олексій
асистент

кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН ПІДЛІТКАМИ».

Розглянуто проблему вживання психоактивних речовин в підлітковому середовищі. З'ясовано поняття «психоактивні речовини»; перелічені особливості сучасного стану алкоголізації та наркотизації підлітків. Охарактеризовані поняття «соціальна профілактика», «соціально-педагогічна профілактика», виокремлено їхні особливості; розкрито термін «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками», що розуміється як превентивна діяльність спеціаліста, спрямована на своєчасне виявлення й усунення факторів, які впливають на вживання ПАР підлітками, з метою створення умов для покращення їхньої соціальної ситуації розвитку та сприяння в позитивній самореалізації.

Ключові слова: психоактивні речовини, соціально-педагогічна профілактика, підлітки.

Рассмотрена проблема употребления психоактивных веществ в подростковой среде. Выяснено понятие «психоактивные вещества»; перечислены особенности современного состояния алкоголизации и наркотизации подростков. Охарактеризованы понятия «социальная профилактика», «социально-педагогическая профилактика», выделены их особенности; раскрыт термин «социально-педагогическая профилактика употребления психоактивных веществ подростками», который понимается как превентивная деятельности специалиста, направленная на своевременное выявление и устранения факторов, которые влияют на употребление ПАВ подростками, с целью создания условий для улучшения их социальной ситуации развития и содействия в позитивной самореализации.

Ключевые слова: психоактивные вещества, социально-педагогическая профилактика, подростки.

The problem of the substances use in teenager's environment is considered. The definition «substances» is found out; the features of the modern situation of alcoholization and narcotization among teenagers are extracted. Terms «social prevention», «social-pedagogic prevention» are described, their features are distinguished; the definition «social-pedagogic prevention of substances use among teenagers» is exposed, which is understood as preventive activity of specialist, aimed to the in-time exposure and removal of factors which influence on the consumption of substances among teenagers, with the purpose of creation the conditions for the improvement of their social situation and assistance in positive self-realization.

Key words: *substances, social-pedagogic prevention, teenagers.*

Специфічні умови сучасного етапу розвитку українського суспільства (нестабільність економічної та політичної ситуації, безробіття, аномія тощо) обумовлюють розвиток кризових життєвих ситуацій, соціальну дезадаптацію значної частини населення, що, в свою чергу, виявляється в різноманітних негативних проявах, зокрема, у вживанні психоактивних речовин (далі – ПАР). Досліджувана проблема набуває своєї особливої актуальності в той час, коли вона стосується молодого покоління.

Підлітковий вік є особливо сенситивним з точки зору залучення до вживання психоактивних речовин. Такі психологічні особливості віку, як реакція емансипації, групування з ровесниками, загострення акцентуацій характеру, формування самооцінки, пошук власного сенсу життя та неможливість задоволення актуальних потреб виступають фактором систематичного вживання ПАР.

Сучасний стан споживання психоактивних речовин підлітками в Україні характеризується низкою соціально-психологічних особливостей, а саме: вищі, у порівнянні з попередніми роками, темпи залучення до наркотизації, переміщення споживання ПАР від груп соціального ризику до учнів з благополучних родин та елітних освітніх закладів, зростання вживання ПАР серед молодших вікових груп, збільшення відсотка підлітків, що практикують полінаркотизм, посилена алкоголізація та наркотизація молоді жіночої статі, наявність моди на вживання ПАР в підлітковій субкультурі, невідповідність існуючих форм превентивної роботи сучасним вимогам та розширення спектру психоактивних речовин, які вживають підлітки.

Означені вище тенденції свідчать про наявність серйозної небезпеки для

подальшого розвитку нашого суспільства, оскільки через деякий час сучасні підлітки прийматимуть на себе відповідальність за реалізацію багатьох функцій, важливих для розвитку української держави.

В суспільстві росте усвідомлення того, що попередження повинно стати пріоритетною стратегією під час подолання проблеми підліткового алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, а для цього необхідно максимально чітко та обґрунтовано визначити роль й місце саме соціально-педагогічної профілактики в цьому процесі.

Багатоаспектність та складність проблеми вимагає чіткого її вирішення не тільки у практичній, а й у теоретичній площині.

Аналіз наукової літератури показує, що проблема вживання психоактивних речовин підлітками та її профілактика розглядається дослідниками з різних галузей: медицина та психологія (Е. Бабаян, В. Беспалько, В. Бітенський, Б. Братусь, Н. Бурмака, Н. Копит, Б. Лазоренко, А. Лічко, С. Максименко, Н. Максимова, І. Пятницька, П. Сидоров, В. Херсонський), педагогіка (А. Гоголева, Н. Кириленко, Д. Колесов, Н. Курек, М. Окаринський, О. Пилипенко, О. Родіонов, І. Шишова), соціологія (О. Балакірева, Ю. Белоусов, А. Габіані, Б. Левін, І. Рущенко, О. Сердюк, В. Соколов, О. Яременко); різним соціально-педагогічним аспектам профілактики присвячені праці О. Вакуленко, О. Галагузова, А. Гріднева, Н. Зимівець, Г. Золотової, Л. Казакова, А. Капської, О. Михайловського, В. Оржеховської, В. Панікова, О. Приступи, Л. Фортової, С. Шишкунова). Проте, в науковому просторі недостатньо висвітленими залишаються сутнісні характеристики термінів, якими оперують вчені, зокрема, «соціально-педагогічна профілактика вживання ПАР підлітками».

Метою нашої статті є розгляд сутнісних характеристик поняття «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками».

У межах статті окреслимо два завдання, на розкритті яких ми зосередимо увагу: по-перше, визначення терміну «психоактивні речовини»; по-друге, короткий аналіз сутнісних характеристик поняття «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками».

«Психоактивною» називається речовина, яка при вживанні впливає на психічні процеси, наприклад, когнітивну чи афективну сферу» [7, с. 57].

Іншими словами, ПАР передбачають той чи інший вплив на психіку, викликають залежність, негативно впливають на здоров'я людини, яка їх

вживає. Згідно класифікації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я десятого перегляду 1989 року в перелік психоактивних речовин включено: алкоголь, опіати, канабіс, седативні речовини, кокаїн, стимулятори (у тому числі кофеїн), галюциногени, тютюн, легкі речовини (клей, аерозолі, розчинники), неідентифіковані речовини, що вживаються з наркотичною метою [8]. До того ж використання більшості ПАР у будь-якій кількості у віці до 21–22 років за мірками ВООЗ вважається «зловживанням».

Зазначимо, що поняття «психоактивні речовини» з точки зору соціальної роботи, педагогіки рівнозначно поняттю «наркотики», в більшості досліджень є його синонімом. «Наркотики» здебільшого відрізняються від інших «психоактивних речовин» тільки з юридичної точки зору: коли передбачається адміністративна та кримінальна відповідальність за виготовлення, зберігання, поширення, збут, продаж окремих видів ПАР [2].

Спеціалістами різних галузей у всьому світі підкреслюється, що найвдаліша стратегія щодо зниження рівня вживання психоактивних речовин підлітками та боротьби з такими соціально небезпечними захворюваннями, як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, це – попередження, тобто «профілактика». Прикметник «профілактичний» вживається в літературі поряд із синонімом «превентивний», що означає попереджувачий, запобіжний.

Необхідність запобігання різноманітним негативним явищам як у суспільстві, так і в учнівському середовищі (соціально небезпечні хвороби, конфлікти тощо) та причинам, які їх обумовлюють, призвели до запозичення спочатку медичного терміну «профілактика» педагогікою, психологією, соціальною роботою.

На нашу думку, найбільш повно відобразити сутнісні характеристики поняття «соціально-педагогічна профілактика вживання ПАР підлітками» ми зможемо, розглянувши понятійну тріаду: «соціальна профілактика – соціально-педагогічна профілактика – соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками».

При розгляді першого елемента нашої тріади важливо враховувати, що «соціальна профілактика» виступає у двох аспектах:

1. Соціальна профілактика є напрямком соціально-педагогічної діяльності. На думку І. Зверевої, А. Капської, В. Нікітіна, соціально-педагогічною можна вважати діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини. Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у

створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості [1, с. 25]; та як доповнює О. Складов – це системна форма людської активності, в процесі якої відбувається зміна, перетворення людини у напрямку до олюднення, окультурення та соціалізації [4, с. 11].

Таким чином, соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності спрямована на превенцію соціальних проблем чи вікових криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем і складається з комплексу економічних, політичних, правових, медичних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [1, с. 26].

2. Соціальна профілактика як вид соціальної роботи. За Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (від 21.06.2001 № 2558–III) соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді.

Аналіз поняття «соціальна профілактика» дозволив визначити, що у порівнянні з терміном «профілактика» воно, по-перше, конкретизує та розширює спектр попереджувальних заходів: економічні, політичні, культурні, правові, медичні, психолого-педагогічні тощо; по-друге, деталізує перелік проблем, на які повинні бути розраховані профілактичні дії – від абстрактного «захворювання» (що вживалося в медицині) до конкретного – вікові кризи, складні життєві обставини, ризикована поведінка, алкоголізм, наркоманія тощо) [1; 5; 6].

Дуже близьке за своїм змістовним наповненням поняття «соціальна профілактика» до наступного елементу нашої тріади поняття «соціально-педагогічна профілактика», що значно ускладнює процес його аналізу та виокремлення особливостей.

«Соціально-педагогічна профілактика – «вид превентивної роботи, спрямований на здійснення освітньо-профілактичних заходів та інших педагогічних моделей впливу на особистість з метою попередження різних видів небезпечної поведінки на ранніх стадіях відхилень» [3, с. 237].

Зазначимо, що це поняття також трактується неоднозначно і може виступати видом соціально-педагогічної діяльності (Л. Линник); прирівнюватися до первинної профілактики (І. Шишова, О. Приступа); бути одним з видів соціально-правового захисту підлітка (О. Пилипенко).

Незважаючи на різні варіанти використання цього терміну, дослідники погоджуються в тому, що метою соціально-педагогічної профілактики є своєчасне виявлення та виправлення несприятливих інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних та інших факторів, що впливають на підлітка, створення оптимальних соціально-педагогічних умов для відновлення його позитивного потенціалу, прояву різноманітних видів його активності. Діяльність фахівця передбачає як безпосередній вплив на підлітка, так і на виховний мікросоціум дитини (педагоги, батьки, група однолітків), змінюючи характер їхнього ставлення, впливу на дитину (Л. Линник, Р. Овчарова).

Соціально-педагогічна профілактика поряд з соціальною профілактикою часто виступають синонімами, але на нашу думку, особливості соціально-педагогічної профілактики полягають у тому, що: а) вона спрямована на окремо визначене негативне явище – адиктивна поведінка (О. Пилипенко, Г. Золотова), девіації соціального здоров'я (О. Приступа) тощо; б) передбачає як безпосередню роботу з дітьми та підлітками, так і роботу з іншими суб'єктами, результат якої все одно опосередковано впливає на підлітків; в) вона орієнтується не тільки на минуле та теперішнє (тобто негативні причини та фактори, які впливають), але й на майбутнє творення – сприяння формуванню визначеної поведінки, створення умов для повноцінного функціонування суспільства або особистості; в організації життєдіяльності та дозвілля [6].

Аналіз обраної нами понятійної тріади та різноманітних дефініцій попередження вживання наркотичних речовин (Г. Золотової, В. Оржеховської, О. Пилипенко, Н. Пихтіної та ін.) дозволив нам виділити останній елемент нашої тріади та концептуальне важливе для нас поняття – «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками», яке ми визначаємо як превентивну діяльність спеціаліста, спрямовану на своєчасне виявлення й усунення факторів, які впливають на вживання ПАР підлітками, з метою створення умов для покращення їхньої соціальної ситуації розвитку та сприяння в позитивній самореалізації.

Отже, визначення поняття «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками», достатньо повно відображає його сутнісні характеристики та обумовлює відповідну мету, завдання та засоби реалізації.

Аналізуючи сутнісні характеристики поняття «соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками», можна зробити наступні висновки:

1. Підлітковий вік є особливо чутливим з точки зору залучення до вживання психоактивних речовин; реакція емансипації, групування з ровесниками, загострення акцентуацій характеру, формування самооцінки, пошук власного сенсу життя та неможливість задоволення актуальних потреб виступають фактором систематичного вживання ПАР. Соціально-психологічні особливості сучасного стану споживання психоактивних речовин

підлітками свідчать про наявність серйозної небезпеки для подальшого розвитку українського суспільства.

2. Психоактивні речовини впливають на психіку людини, викликають залежність, негативно впливають на здоров'я. Найвдаліша стратегія щодо зниження рівня вживання психоактивних речовин підлітками та подолання алкоголізму, наркоманії, токсикоманії є профілактика.

3. Соціальна профілактика є напрямком соціально-педагогічної діяльності (вона конкретизує та розширює спектр попереджувальних заходів, деталізує перелік проблем, на які повинні бути розраховані профілактичні дії, спирається на внутрішні позитивні ресурси особистості) та виступає видом соціальної роботи.

4. Особливостями соціально-педагогічної профілактики є те, що вона спрямована на окремо визначене негативне явище (вживання ПАР підлітками), передбачає як безпосередню роботу з неповнолітніми клієнтами, так і роботу з іншими суб'єктами, результат якої все одно опосередковано впливає на підлітків, орієнтується не тільки на негативні причини та фактори, а й на майбутнє сприяння формуванню поведінки, створення умов для повноцінного функціонування суспільства або особистості, відновлення її позитивного потенціалу, прояву різноманітних видів активності.

5. «Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками» – це превентивна діяльність спеціаліста, спрямована на своєчасне виявлення й усунення факторів, які впливають на вживання ПАР підлітками, з метою створення умов для покращення їхньої соціальної ситуації розвитку та сприяння в позитивній самореалізації.

Перспектива подальшого наукового пошуку стосовно означеної проблеми полягає у науковому обґрунтуванні мети та завдань соціально-педагогічної профілактики вживання психоактивних речовин підлітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи / О.В. Безпалько: монографія. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Наркомании у подростков / В.С. Битенский, Б.Г. Херсонский, С.В. Дворяк, В.А. Глушков. – К. : Здоров'я, 1989. – 216 с.
3. Оржеховська В.М., Пилипенко О. Превентивна педагогіка : навчальний посібник. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 284 с.
4. Склярів О.П. Поняття «соціально-педагогічне» в категоріальному апараті соціального пізнання. О.П. Склярів : кан. філ. наук : автореф. / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К., 2000. – 23 с.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / За

- заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
6. Словник основних термінів і понять з превентивного виховання / Під заг. ред. доктора пед. наук, професора Оржеховської В.М. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2007. – 200 с.
 7. Словарь терминов, относящихся к алкоголю, наркотикам и другим психоактивным средствам. – Женева : ВОЗ, 1996. – 80 с.
 8. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі : вживання, залежність, ефективна профілактика у 14 кн. / О.О. Яременко, О.М. Балакірева, О.О. Стойко та ін. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – кн. 7 – 196 с. – (Серія «Формування здорового способу життя молоді»).